

AK MÖÖR DESTANI'NDAKİ ARA SÖZLER

Nerin Yayın*

Özet

Ak Möör Destanı'ndaki arasözler, üç ana grupta toplanmaktadır:

1. Açıklayıcı, bilgi verici olanlar,
2. Uyarı ve eleştiriler,
3. Tasvirler.

Anahtar kelimeler: Ak Möör, arasöz, destan.

Abstract

Digrations reflect narrator's or introduce ideas about the subject and traditions, humor, frame of economy, culture of region which they live in. The same thing is valid for Akmöör, the digrations which are in the epic we mentioned can be collected in three main groups:

1. The ones which explain and give information.
2. The ones which main and criticize.
3. The ones which describe.

Key words: Akmöör, digration, epopeé

Anlatı geleneğimizde yer alan ürünlerin yerelden ulusa taşınmasında son aşama, "temsil" ve "sunum"dur. Ürünün gelenekselliğinin yani toplumla bütünleşmiş olmasının en önemli tarafı da söz konusu anlatının eksikliği yanısıra sunumu gerçekleştiren anlatıcının kendi yaratıcılığını, bulunduğu çevrenin hatta milli kimliğini oluşturan değerlerini ortaya koymasıdır (Ekici, ss: 72-77).

Destanlarımız için de aynı şey söz konusudur. Eğer bir anlatıcı, destanı sunumu sırasında bulunduğu çevrenin değer yargılarını, olaylar karşısındaki yorumlarını, anlatının dayandığı vaka hakkında bildiklerini, hatta uyarılarını belirtmezse bir anlamda ürün yeniden yapılandırılmazsa, kendi kendinin tekrarı olmaktan kurtulamayacak; geçmişle günümüz arasındaki en büyük bağımız olan

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

destanlarımızın dünden bugüne taşınması mümkün olmayabilecektir (İbrayev, ss: 5-7). “Manas”, “Köroğlu”, “Dede Korkut” başta olmak üzere destanlarımızın günümüze taşınmasını, anlatıcıların yeni hayat tarzımızın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde onları söz konusu katkı ve değişikliklerle yeniden yapılandırılmasına borçluyuz (Akmataliyev-Musayev, ss: 12-14).

Destancı çıraklık dönemi bitip de usta hale geldiğinde destanını anlatının iskeleti üzerine söyler. Ancak bu, destanın donmuş bir yapısı olduğunu düşündürmemelidir. Destancı, diğer meslektaşları arasında belli bir yer edinebilmek, beğenilmek ve kalıcı olabilmek için dinleyicisiyle iletişim kurmak; onların bilgisine, ilgisine göre anlatısını yeniden şekillendirmek zorundadır. Çünkü bir destancı, ancak bu şekilde dinleyicilerini dstandaki olayın içine çekebilir. Destancının bu bağlamda destana eklediği kısımlar ilk bakışta anlatıdan bağımsız gibi düşünülse bile bu, destan söyleme geleneğinin en önemli yanlarından biridir ve dinleyiciyle destancı arasında sıkı bir bağ kurma açısından önemli görevler yüklemiştir (Çobanoğlu, ss: 79-82). İşte halk hikâyelerimizin anlatılması sırasında âşıkların başvurdukları (Boratav, ss: 44-45; Başgöz, s: 190) bu ifadeler destanın neresinde olursa olsun “arasöz” olarak bilinmektedir.

Masal, efsane, hikaye, destan, fıkra başta olmak üzere anlatı geleneğinin pek çok halkasında asıl anlatının bir parçası olarak değil de anlatıcının dünya görüşünü, olaylar ve bu olaylar karşısında kişilerin tutum ve davranışlarıyla ilgili düşünceleriyle, tenkit ve uyarılarını, hatta tecrübelerini de ortaya koyarak açıkladığı ifade şekli olarak karşımıza çıkarlar. Örnekleme, açıklama, uyarı hatta tenkit yoluyla ortaya çıkan “arasöz”lerin - genel tanımında da verildiği gibi - ana temadan sapmaya, asıl konudan uzaklaşmaya yol açan ancak bu sapmayı, uzaklaşmayı belirten basit söyleyişler olmayıp anlatıcının fikirlerini, değer yargılarını, beklentilerini ortaya koyan ifadeler olarak değerlendirmek gerekecektir (Başgöz, ss: 190-196). Hatta “arasöz”lerin, anlatıcının, içinde yaşadığı toplumun, -elbette dinleyicilerin de- bir yansıması olarak görülmesi, daha doğru olacaktır.

Kısaca anlatıcı, dinleyici ve anlatının yaygın olduğu sosyal çevre bağlamını daha iyi tanımamıza yardım edeceği bilinen arasöz (Başgöz, s: 192)ler “anlatıcının, icra sırasında kendisini, -bazen dinleyicileri de- anlatıya yerleştirmesi” nin bir göstergesidir (Başgöz, s: 194).

“Arasöz”ün bir başka özelliği ise anlatıcıya göre sayısının artabileceği ya da azalabileceğidir. Yine anlatıcı, dinleyici ve çevre üçgeninde değerlendirilebilecek olan bu durumun destanlarda anlatıcı ve çevre kadar, epik gelenekle ilgili olarak şekilleneceği, diğer türlere göre yerinin, ifade edilip şeklinin ve içeriğinin farklı özelliklerle karşımıza çıkacağı hatta tespit edildiği yere göre işlevlerinin değişeceği ortadadır.

Bunları dikkate alarak Orta Asya Türk Destanları'ndan, Kırgızların XIX.yy'ın ikinci yarısında teşekkül etmiş olan ve yaşanmış bir olayı konu edinen Ak Möör (Köse I. ss: 167-168) destanındaki "arasöz"ler üzerinde durmayı; söz konusu destandaki arasözleri tespit etmeyi ve özelliklerine göre gruplandırmayı düşündük. Bunun için de kitabımızın "Metinler" kısmına aldığımız ve Türkiye Türkçesi'ne aktardığımız Kalık Akiyev varyantı (Köse I, ss: 379-501)'ni kullandık.

Yaptığımız bu incelemeye göre Ak Möör Destanı'ndaki "arasöz"ler, üç grupta incelenebilir:

I. AÇIKLAYICI, BİLGİ VERİCİ ARASÖZLER

A. DURUM AÇIKLAYICI ARASÖZLER:

Ak Möör Destanı'nda tespit ettiğimiz ve bu gruba yerleştirdiğimiz "arasöz"ler daha çok destancının olayları anlatırken, olayları karşısında destan kahramanlarının durumlarını, fiziki veya psikolojik özelliklerini belirtirken söyledikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanı hikâye edenin dinleyiciye olaylar ve olaylar karşısında kahramanların durumlarını dinleyiciye açıklamak için kullandığı bu sözler, Ak Möör Destanı'nda tespit ettiğimiz arasözlerin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Bu durumun da destancının hem dinleyicilerinin kendi açıklamasını merak ettiğini düşünmesi, hem de destan türünün uzun bir anlatı türü olması sebebiyle çeşitli sayı ve grupta arasözleri gerektirmesiyle yani epik gelenekle ilgili bir durum olmalıdır (Başgöz, s: 199).

1. Güzellliğini duyup âşık olduğu Möör'le evlenmek düşüncesiyle kırk yiğitini alıp ola çıkan Cantay'ın konakladığı her yerde izzet-ikram görmesini destancı:

Oñu kelgen Cantaydın

Oşonusu saltanat (Köse I, s: 390) olarak yorumlar.

2.Yolculuk boyunca kendisine yapılan iltifatları, rahat etmesi için gösterilen çabaları umursamayan Cantay'ın bu durumunu Akiyev:

Adam dep Cantay oylonboyt

Öz başıman bölüktü (Köse I, s: 391) şeklinde tarif eder.

3.Soñ Köl'ü dağın tepesinden seyrederek giden Çalgımbay'ın atının üzerinde dimdik bir şekilde duruşunu destan anlatıcısı:

Kubanıp barat Çalgımbay

Köp kumarı kanganday

Alı Kelse Soñ Köldü

Atına artıp alganday (Köse I, s: 392) diye açıklar.

4.Çalgımbay'ın, Möör'ün dedesi Keldibek'in memleketine geldiği sıradaki çekingenliği Akiyev tarafından:

Andan murda al elde

Eç ada çok taanışkan (Köse I, s: 394) diye belirtilir.

5.Çalgımbay'ın kendilerini beklediği sırada Cantay ile beraberindekilerin karşısına çıkıveren ve umursamaz tavırlarıyla dikkati çeken çocuğun bu tavrını destanın musannifi:

Cantay turmak al bala

Öz atasın süybödü.

Torpak mingen balanın

Körgön künü bul bolgon (Köse I, s: 398) şeklinde tarif eder.

6.Cantay ve beraberindekilerin "Möör'ün köyünü sormaları" üzerine çocuğun cevap verirkenki tavrını destancı:

Açuusu kelgen balanın

Aybıgar cönü barbı ele (Köse I, s: 399) olarak anlatır.

7.Cantay'ın, Möör'ün güzelliği karşısındaki halini Akiyev:

Körgön emes Er Cantay

Adamdan mınday suluunu.

Kızdın türün körgöndö

Kımuldap canı berilip (Köse I, s: 401)

Cantaydın alı kurudu (Köse, s: 402) diye anlatır.

8. İnce, narin yapılı bir kadının Cantay ve beraberindekilerinin gelişlerinin "kendisiyle evlenmek" olduğunu söylemesini Akiyev:

Emdigisin Ak Möördün

Özünün baştap körüdü (Köse I, s: 422) diye yorumlar.

9. Möör'ün Cantay ve yiğitlerine dönerek "geliş sebeplerini" sormasını ise destancı:

Erkek münöz, erke kız (Köse I, s: 422)

Tamasaga ırkılou (Köse I, s: 423) diyerek onun yetişme tarzına ve huyuna bağlamayı uygun görür.

10. Cantay'ın yiğitlerinden Karatay'ın, dedesi Keldibek'le görüştiklerini belirtmesi ve Cantay'ın "istedikleri kalın malı vereceğini" belirtmesi üzerine Möör'ün bir an bir şey söylemeksizin kalakalışını destancı:

Añdıp ugup oturup

Aracını baykadı.

“Orundabas iş balsa

Zalimdar biylep aytadı?” (Köse I, s: 425) diye yorumlar.

11. Möör'ün, halasının oğluna âşık olmasına rağmen Cantay'ın evlilik teklifini kabul etmesini Akiyev:

Barbayın dese Cantayga

Bardık eli zıyandayt.

.....

Bolor iştin bardığı,

Cürögündö dapdayın.

Bolot bolso bir tuugan

Anttı sertti keçirer.

Anı menen ubada

Akıldaşıp çeçiler.

Atası başka duşmandar

Eldin tınçın ketirer (Köse I, s: 431)

.....

Can koybogon Cantayga,

Barbaska kim ayla taptı (Köse I, s: 432) sözleriyle belirtir.

12. Akiyev Möör'ün, Cantay'la evlenmek zorunda kalışı karşısındaki yiğit tavrını “genç kızın erkek olmadığına üzülerək”:

Erkek bolso Ak Möör

Elinin bolmok çeğesi (Köse I, s: 451) şeklinde ifade eder.

13. Cantay'ın gerdek odasına girerkenki halini destan musannifi:

Cetimiş bir çaşında

Cigittigi karmadı.

Kız Çolponu Ak Möördü

Kalcaygan bir çal candadı (Köse I, s: 456) sözleriyle tarif eder.

14. Sevgilisi Möör'den ayrılmak zorunda kalan Bolot'un yalnız kalışını Akiyev:

Calgız ayak Bolotko

Cakşı söz aytıp kim sıylayt (Köse I, s: 458) diyerek açıklar.

15. Destan anlatıcısı, Möör'ü Cantay'a kaptıran Bolot'un yaşını, onun çaresizliğini de belirterek:

O şondo Bolot calgızım

Tak on segiz casında (Köse I, s: 459) şeklinde açıklar.

16. Evlenmesine rağmen Bolot'un Möör'ü görmeye gidişini ve Cantay'ın evde olmayış sebebini destancı:

Anda Cantay çok bolup
Almatı'da top bolup,

.....

Top kalıptır toktolup
Kübürnatır andıktan
Çakırtıp kenken boluuçu.
Uluktun küçü oşondoy,
Möördü taştap Er Cantay
Tıška kaçan konuuçu?

.....

Degendi Bolot ukkan son

Emmeden cazgandı (Köse I, s: 467) satırlarıyla belirtmektedir.

17. Rastladığı atlıdan "Cantay'ın evine geldiğini" öğrenen Bolot'un, Möör'ü tekrar görmek için geriye dönmesinin ne kadar tehlikeli olduğunu Akiyev:

Bolot da kayra bastırdı.

Köñülün Möörgö azdırdı (Köse I, s: 474) şeklinde ortaya koyar.

18. Destancı Bolot'un Cantay'ın evde olduğu sırada Möör'le görüşmek üzere gelmesini "büyük bir fedakarlık ve bile bile ölüme gitme" olarak görür ve bu düşüncesini:

Acaldı salıp koynuna,

.....

Azaptı alıp moynuna,

.....

Kadırlaşı Möör için

Ölümdön Bolot taybadı (Köse I, s: 474) diye açıklar.

19. Bolot'un selâm vererek eve girişi sırasında Cantay'ın onu buyur edişi hakkında Akiyev'in yorumu "Bolot'un, Cantay'ın evin reisi olduğunu bilir tarzda davranması, yani yol-yordam bilmesi" yanında "daha önce onu hiç görmemiş olması" şeklinde olup; bu düşüncesini de:

Col taanigan colborstor

Emmeden kor bolot?

.....

Andan murda körbögön

Acıratıp bilbedi (Köse I, s: 475)

20. Cantay'ın, evine gelenin "Möör'ün sevgilisi ve akrabası Bolot olduğunu öğrenmesi üzerine cesur âşığın basına gelebilecekleri: destanı anlatıcısı:

Möördön ayla bolboso

Ölbös ayla bar bele? (Köse I, s: 476) sözleriyle açıklar.

21. Bolot'u memleketine gönderen Cantay'ın giderek yaşlanmasından duyduğu memnuniyeti Akiyev:

Oşo kündö Cantaydın

Cetimiş eki çaşında.

.....

Celpinet Möördün başında.

Ak Möördün kubatı:

Karıgan Cantay çaşardı.

Ömür çirkin oşondoy.

Ötkörgön kızık bazardı.

Tarçılıkka colugup

Tartkan emes azardı (Köse I, s: 483) sözleriyle belirtir.

22. Möör'ün kocası Cantay için tuttuğu bir yıllık "yas"ın bitmesinden altı gün sonra "Bayake tarafından aracı gönderilmesi" üzerine Akiyev:

Altı künü çıdabay (Köse I, s: 490) diyerek, bu konudaki düşüncesini belirtir.

23. Möör'ün Bayake'ye "dört kadının üstüne kuma gitmeyeceğini" Karboz'a söylediği sırada Bolot'un çıkagelmesini destan anlatıcısı "zamansız bir iş" olarak yorumlar ve bu durumu:

Bolçoşup algan emedey

Bolottun bargan ubağı (Köse I, s: 499) sözleriyle belirtir.

24. Olumsuz cevabı alan ve Bolot'un geldiğini gören Bayake'nin dört kişiye kollarını tutturması üzerine Akiyev, "Möör'ün günahının olmadığını" düşünerek:

Eç künöösüz Ak Möördü (Köse I, s: 500) der.

25. Möör'ün, Bayake'nin hançerini saplamasıyla, Bolot'un kolları arasında can verişini "bunun yasak bir aşk oluşu"na bağlayan destancı bu düşüncesini:

Kümüştöy Möör cönödü.

.....

Oşol öndüü mezigilde

Öttü Möör ınagı.

Acal menen armanga

Azaptuu Bolot çıdadı.

Sapar tarttı kayran Möör

Caralgan caştın çıragı (Köse I, s: 501) diyerek belirtir.

27. Möör'ün sevgilisi dururken yaşlı Cantay ile evlenmesini Akiyev:

Kamalap turup albasa,

Kadının katuu salbasa,

Kan kızınday Ak Möör

Karıgan çalga könöbü? (Köse I, s: 412) satırlarında da görüleceği üzere "Cantay"ın ısrarlı tutumuna" bağlar.

27. Möör'e "Cantay"ın kendisine görücü geldiğini, onun gibi yaşlı biriyle değil de gençle evlenmesini" tavsiye eden bir kadının bu girişimini destancının:

Emdigisin Ak Möördün

Özünön baştap körödü (Köse I, s: 422) sözlerinden de anlaşılacağı üzere "bir yerde kendini Möör'den sorumlu tuttuğu için bunları söylediğini" anlıyoruz.

28. Eşi Möör'ü ziyarete gelen Bolot'un "ona olan sevdasını türkülerle anlatması" üzerine Cantay "eğer karısı da aynı duyguları besliyorsa, Bolot'u öldüreyim" diyerek kılıcına davranmasını destan anlatıcısı:

Möördön ayla bolboso,

Ölbös ayla bar bele? (Köse I, s: 476) diyerek haklı görür.

29. Möör'ü görmekten dönerken mola verip dinlendiği sırada "kendisini soyup soğana çevirmekle tehdit eden bir atlı"nın yakasına yapışan Bolot'un bu tutumunu Akiyev:

Kaçsa Bolot oşonu

Tirüü koyor er bele? (Köse I, s: 472) şeklinde değerlendirir.

30. Eşi Cantay'ın son nefesini vereceği sırada Möör'ün ağlayıp sızlamadan duruşunu destancı:

Kaygıluu Möördün tilegi,

Uşul çal ölüp ketse dep,

Ubayımduu bir baykuş

Uçurunda cetse dep.
Kabarsız kalgan bir şumkar
Kapşıtıma konso dep,
Oturarmın köp bolso,

Dagı bir cıl tul saktap (Köse I, s: 485) sözleriyle, “ihtiyarın bir an önce ölüp gitmesini istediğinin hissedildiğini” belirtir.

31. Bolot kendisini ziyarete gittiğinde onu evinde üç gün ağırlayan ve özlemine dindiren Möör'ün bu davranışının başına bir iş açmayacağını destan anlatıcısı:

Aylında Bolot bolboso

Anıgın kaydan el bilet? (Köse I, s: 468) diye, “Bolot'u tanıyan kimsenin olmadığı” şeklinde yorumlar.

32. Möör'ü görüp, hasretini dindirip geri dönen Bolot'un mola verip uyuyakaldığı sırada atının onun yanından ayrılmayışı Akiyev tarafından:

Oşondo Bolot ölümdön
Korko turgan er bele.

.....

Cana ölçülüü calgız at

Canınan ketçü mal bele? (Köse I, s: 471) sözleriyle “sahibinin sıkıntılarından haberli bir ata sahip olduğu” şeklinde açıklanır.

33. Möör'ün Cantay'la gerdeğe girdiğini gören Bolot'un yüzündeki acı ifadeyi destan anlatıcısı:

Armanduu Bolot oylonot

Tirüüdön körö ölgöndü (Köse I, s: 455) sözleriyle, “durumunun ölümden beter olduğu” şeklinde yorumlanmaktadır.

B. GELENEK-TÖRE AÇIKLAYICI ARASÖZLER:

Ak Möör Destanı'nda tespit ettiğimiz “arasöz”lerin bir kısmı ise Kırgızların gelenek ve görenekları üzerine olup, destan anlatıcısının bu âdetlerle ilgili düşüncelerini, özelemlerini, beklentilerini, tecrübelerin ve elbette bildiklerini aksettirir..

34. Emeñgerlik:

Kırgız Türkleri'nde biri kadın kocası ölüp de dul kaldığı zaman kayınbiraderlerinden biriyle evlenmek zorundaydı (daha geni bilgi için bakınız: Köse I, ss: 275-280). “Emeñgerlik” adı verilen bu âdete göre ölen erkeğin ailesi onu başka oğulları yoksa, yakınlarından biri ile de evlendirebilirlerdi (Spuler,

ss: 426-427). Böyle Bağlar Hikâyesi'nde de gördüğümüz bu durum (Köse II, ss: 40-45)a göre dul kalan kadın buna uymak zorunda olup aksi durumlarda uygulanan cezalar, töre ile belirlenmişti (Baybolot Yulu, s: 541).

Ak Möör Destanı'nda Akiyev "bu âdetin geçmişte kaldığını, töreye uymayanın ölümle cezalandırıldığını:

Erke Möör oylongon,
Eldin tilin albaska.
Bolotton başka adamga,
Calınsa da barbaska.
Çaması kelbey kalıştı
Bayakenin kancarın
"Koy baatır" dep karmaşka.

Oşal zaman bir türlü

Ar kimdin oyu ar başka (Köse I, s: 500) sözleriyle açıklar.

35. Tul Saktoo:

Destanda gelenek-görenek içeren bir başka arasöz, kocası ölen dul kadınların bir yıl boyunca yas tutmaları, diğer adıyla "tul saklama"larıdır. Bu süre içinde kadın ak çıkarp kara giyer, gülüp eğlenmez; başka biriyle evlenmesi de söz konusu süre sona erince gerçekleşebilir (Daha geniş bilgi için bakınız: Köse I, ss: 281-286; Baybolot uulu, s: 542).

Ak Möör Destanı'nda anlatıcı hem yas âdetinin gereklerini, hem de yastan çıkmak için yapılanları:

Katındar kıynap kurçasa,
Koşposko Möördün erkibi?
Kalın Kırgız tınşasa.

....

Kara cooluk başında.
Cesir kalgan Möör suluu
Cıyırma altı caşında.
Cıldın maalı bolgondo
Anık Kırgız kalkınan
Eski adet narkınan (Köse I, s: 489)

.....

Cıl on eki ay karoluu,
Adamdın cüzün körbögön.

Camalı ketip Ak Möördün

Canı ele kalgan ölbögön.

Carganattay caş baykuş (Köse I, s: 490) şeklinde; yeni bir evliliğin gerçekleşmesi için "yasın bitmesi gerektiği"ni ise:

Altı künü çıdabay,

Araçı saldı Bayake (Köse I, s: 490) diyerek anlatır.

36. Toy:

"Arasöz"lerden bir tanesi ise kaynağı çok eskilere geri giden ve Türklerin eski hayatlarında önemli bir yeri olan "toy" geleneği ile ilgili (daha geniş bilgi için bakınız: Köse I, ss: 300-304, Köprülü, ss: 72-79) olup destanda "toy"un düzenleme sebebi, kimlerin düzenleyebileceği ve bu sırada yapılanlarla ilgili çok az bilgi içermektedir. Nitekim Akiyev'in destanın başına eklediği:

Çoñ Kemindin oyunda,

Kök İrim suunun boyunda,

Kara sakal, kiş murut

Kan Cantaydın toyunda.

Kazak Kırgız el kelip

Külükünü kündö çapkanda.

Könügö toydun üstündö

Külkü menen catkanda (Köse I, s: 379) sözleri bize "Cantay Han'ın verdiği toya Kazak-Kırgız boylarının çağrıldığını, yörük atların yarıştırıldığı bu eğlencenin günlerce sürdüğü"nü anlatmaktadır.

37. Aş:

Bu gruptaki arasözlerden biri de, Türklerin "yuğ" (yas) törenlerinde büyük bir rol oynayan ve en büyüğü ölümün birinci yılında düzenlenen "aş" geleneğiyle ilgilidir (daha geniş bilgi için bakınız: Köse I, ss: 287-292; Köprülü, ss: 89-91; İnan, ss: 190-192). Destanda verilen:

Kerilgen Talaa Soñ-Köldö,

Meltiregen çoñ Köldö.

Cazı Sayak kongondo,

Şayake'nin "aş"ı, bolgondo,

Ar dubaıdı çakırıp,

Ancıyan-Arka tolgondo.

.....

Oşol Şayake "aş"ına,

Oroşoñ Oñ-Sol cabılıp

“Aş”ka kelgen kezinde.

Sayışka tüştü baatırlar (Köse I, s: 459) sözlerinden biz “aş” törenlerinde at yarışları yapıldığını, bütün akraba boyların toplanabildiği büyük bir alanda düzenlendiğini ve ölenin ruhu için dua edildiğini öğrenmekteyiz.

38. Kız Oyunu:

Kırgız Türkleri’nde düğünün aşamalarından biri olarak karşımıza çıkan ve “Oyun Saluv” adıyla da bilinen bu adete göre güvey, nişanlısını alıp ortaya gelince yeni gelinler, genç kızlar karşılıklı ve ayrı ayrı otururlar. Koşokçu müziği başlatınca kızlar beğendikleri delikanlılara işaret ederler ve çalgıya vururlar. Delikanlı da kızı beğenirse o da çalgıya vurur ve birlikte oynarlar (Baybolot Uulu, s: 544).

Ak Möör Destanı’nda bu durum “Kız Oyunu” adıyla ve:

“Koşokçu”nu toktotup,
Kız oyundu baştadı.

.....

Kelin, kızdar kamdandı.

Kız oyunga sırdaşka,

Boz ulandar tandalıp,

Alıs çıktı ayıldan.

Caştardın körkü şańdanıp,

Baçayı, şayı kiyişip

Kız, kelin katar oturdu (Köse I, s: 453) satırlarıyla verilmektedir.

C. KİŞİ AÇIKLAYICI ARASÖZLER:

Bu gruptaki arasözler destan anlatıcısının, destanda yer alan kişilerin kimler olduğu, yaşları, bir başkasıyla olan akrabalık ya da yakınlık dereceleri vb. hususlarla ilgili konularda tanıtıcı bilgiler verdiği kısımlardır.

39. Möör’ün dedesi Keldibek:

Öcörlüğü karmasa (Köse I, s: 394)

O, alarmanday culkunup.

.....

Atka minip bastırsa

Kemdiği çok Koşoydon.

Manaptan oşol Keldibek,

Martabasın el bilet (Köse I, s: 395) satırlarıyla “inatçı, halkını koruyan ve yörenin ileri gelenlerinden biri” diye tanıtılır.

40. "Bolot'un, Ak Möör'ün halasının kızı olduğu, Adıl'ın onu kendi çocuğu gibi görüp yanında tuttuğu" hakkındaki bilgiyi ise:

Adıldın calgız ceyeni dep,

.....

Balası çok Adıldın (Köse I, s: 417)

Balası da boldu ele (Köse I, s: 418)

.....

Adıl menen bir tuğan

Ak Cambübü apası (Köse I, s: 460) satırlarından öğrenmekteyiz.

41. "Cantay'ın Möör'ü istemek üzere geldiğini bildirmek üzere" görevlendirilen Çalgımbay'ın köye geldiği sırada yanlarına oturduğu iki kişi, destancı tarafından:

Isırayıl, Keldibek

Tübü Sayak çoro eken.

Manaptığı turuptur,

Baylığı elden zor eken (Köse I, s: 394) sözleriyle "zengin, savaşçı ve Sayak kabilesinden oldukları" şeklinde tanıtılır.

Belirtmemiz gerekir ki, ikinci bölüme dahil ettiğimiz "gelenek açıklayıcı arasözler"i, ilgili olduğu gelenek ve uygulamalara yönelik detaylı bir bilgi vermekten biraz uzak olduğudur. Bunda destanların saz eşliğinde, nazım olarak anlatılması kadar söz konusu anlatı türünde "kahramanın macerasının, yani onun yer aldığı olaylar bütünü'nün asıl unsur olması"nın rolü büyüktür. "Kişi açıklayıcı arasözler"i'nin azlığı konusunun da destan geleneğine göre "diğer kişilerin de en az anlatının asil kahramanları kadar yiğit oldukları" düşüncesinden dolayı bu konuya fazla önem verilmediğiyle veya "anlatının, üç ana kişi etrafında dönüp durduğu"yla ilgili olduğunu düşünüyoruz.

II. UYARI VE ELEŞTİRİLER

Bu gruba aldıklarımız ise anlatıcının olaylar ve tutumlar karşısındaki şahsi yorumunu ve görüşlerini sosyal ve kültürel çevresine göre şekillendirerek belirttiği, bazan beğendiği hususları (ki genellikle geçiş dönemleri dile getirir) örnekleyerek karşılaştırdığı ve bu yolla toplumda gördüğü aksaklıkları ya da hoşnutsuzlukları anlattığı "arasöz"lerdir. Bunlar sadece anlatıcının görüşleri olmayıp, onun içinde yaşadığı topluma göre şekillenen kişiliğinin destandaki olaylar karşısındaki tepkisi olarak da değerlendirilebilir (Başgöz, ss: 197-198). Anlatıcının söz konusu "arasöz"ler ile dinleyici kitlesine öğüt vereceği, onu uyaracağı ortadadır.

A. UYARILAR:

42. Destan anlatıcısı Möör'ün yaşlı Cantay ile evlenmesinden sonra insanlara "sevenleri ayırmamak gerektiğini yoksa kötü sonuçlar doğurabileceğini" belirtmek için:

Emdiği sizge baştalsın,
Armanı köp Bolottun
Aynegim Möör dep cürüp
Akıl-esin cogotkon (Köse I, s: 458)der.

B. ATASÖZLERİ:

43. Sevgilisi Möör'den ayrılmak zorunda kalan Bolot'un kimse tarafından teselli edilmediğini, fakirliği yüzünden etrafında bir tek adamın bile olmayışını Akiyev "zengin malını dağdan aşırması; fakirse düz ovada yolunu şaşırmış" atasözünü hatırlatır tarzda:

Eç adam çok Bolottu
Erkeledip soorutkan.
Calgız ayak Bolotko
Cakşı söz aytıp kim sıylayt (Köse I, s: 458) sözleriyle yorumlar.

44. Cantay'ın eski arkadaşı olan Keldibek'le görüşmek üzere yolda olduğunu Çalgımbay'ın haber vermesi üzerine Akiyev hükümdarın bu davranışını "Dostluklar, ilgi ile pekişir" sözünü hatırlatırcasına:

Urmattuunun işi eken
Birin biri izdemek (Köse I, s: 395) şeklinde yorumlar.

45. "Henüz çocuk yaştaki Möör'ün yetmiş ikisindeki Cantay'la evlenmesinin Bolot'un aksine Cantay'ı gençleştirdiğini, ona gençlik aşıladığını, olanın Bolot'a olduğunu" belirtmek için destancı "Kalan nasıl olsa olur; olan gidene olur" dercesine bu durumu:

Cetimiş eki çaşında
.....
Cıyırma beşke çıkkanda
Celpinet Möördün kaşında.
Ak Möördün kubatı:
Karıgan Cantay çaşardı.
Ömür çirkin oşondoy.
Ötkörgön kızık bazardı.
Tarçılıkka colugup

Tartkan emes azardı (Köse I, s: 483) diyerek özetler.

46. Cantay ölümü üzerine tuttuğu bir yıl "yas"tan çıkan Möör'e evlenme teklif etmek üzere aracı yollayan Bayake'nin tutumunu gören Möör'ün "bu işe hayır demenin mümkün olmadığı" şeklindeki düşüncesini paylaştan destancı araya girer ve:

Atkan ok kayra kaytabı? (Köse I, s: 425) diyerek "okun yaydan fırladığını" belirtir.

47. Çalgımbay'ın, Möör'ün dedesi Keldibek'e "Cantay'ın gelmekte olduğunu" haber vermek üzere köye ulaştığı zamanki zarif tavırları destan anlatıcısı tarafından:

Adamdın çoñu oçoygon (Köse I, s: 395) dizesiyle anlatmakta: "Ayinesi iştir kişinin, lâfa bakılmaz" sözünü hatırlatmaktadır.

C. TENKİTLER:

Bu grupta yer alan "arasöz", sadece bir tane olup destan anlatıcısının, kahramanlardan birinin herhangi bir davranışı ya da tutumu karşısında karşı düşüncesini kinayeli bir söyleyişle belirttiği durumla ilgilidir.

48. Ak Möör'ün ırmaktan çıkarken arkadaşlarının aksine yavaş yavaş ve vücudunun göstermekten çekinmeden giyinişini destan anlatıcısı:

Suudan çıktı buralıp

.....

Kök şayı köynök dukaba,

Körkün, şaşpay kiyindi.

Kömkörmö kunduz kemçetten

Börkün şaşpay kiyindi (Köse I, s: 404) satırlarında da görüldüğü gibi "körkün = şükür) diyerek kinayeli bir şekilde belirtmiştir.

Dikkat edilecek olursa ikinci gruba aldığımız arasözler –üçüncü alt grup hariç- oldukça azdır. Gerek "atasözeri", gerekse "uyarılar" kısmına aldıklarımızın hepsinin de eleştiriye yönelik söylenmiş olması da, işin bir başka boyutudur. Halk hikayelerinin aksine destanların nazma dayalı olması veya nesrin çok az görülmesi ise, atasözü tenkit ve uyarıların genellikle anlatının şiir düzenine uydurularak söylenmesiyle ilgili olmalıdır. "Atasözler"nin üstü kapalı ifade edilmesinin de tamamen, anlatıcıya ve içinde bulunduğu çevreye bağlı olduğunu düşünüyoruz.

III. TASVİRLER

Destan anlatıcısının epik geleneğin kuralları içinde kendi hayal gücünü de kullanarak yaptığı tasvirleri de “arasöz” olarak değerlendirmeyi uygun gördük. Çünkü destanların anlatımı sırasında at, kahraman, tabiat vb. konularda yapılan tasvirleri belli bir boyutu ve özelliği ifade etmesine karşılık destan anlatıcısı söz konusu unsurların detaylarında kendi hayal gücünü konuşturur (daha geniş bilgi için bakınız: İbrayev, ss: 147-148, 86-132).

A. HAYVAN TASVİRLERİ:

49. Akiyev, Keldibek’in misafiri Cantay’ın gelmekte olduğunu haber alıp da hazırlıkların başladığında ilk işinin ateş yapmak için dağ gibi iri dört ‘atan’a havut vuruşunu:

Otun cüktöp kelgin dep

Tört atan too komdotup (Köse I, s: 397) satırlarıyla anlatır.

50. Yine destancı Bolot’un “kök kaşka” yörük atını:

Koroz moyun, koyon con

Atı külük “Kök Kaşka” (Köse I, s: 463) sözlerinden de anlaşılacağı üzere kuğu gibi uzun boyunlu, tavşan gibi tümsek ve geniş sırtlı olarak tanımlamaktadır.

51. Bolot’un yörük atının enerjisi, performansı destan anlatıcısı tarafından:

Tuuşuna karasa,

Tulpar menen carışmak,

Emele karmap mingenday

Tizgin kolda karışmak (Köse I, s: 465) ifadesinde de görüleceği üzere yörük at ile yarışacak güçte, gerekirse “dizginleri elinde tutan binici gibi, direnecek derecede inatçı, durum değerlendirci özelliğe sahip bir hayvan” diye tarif edilmektedir.

B. ZAMAN TASVİRLERİ

Bu grupta yer alan tasvirler, vakadaki olayların geçtiği zamanın anlatıcıya göre yorumlanması, içinde bulunduğu çevrenin bu konudaki bilgisiyle ve değer yargısıyla yoğrulup aktarılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aslında “halkın zaman kavramına bakış açısı”da denebilecek bu durumla ilgili örneklerin anlatıcının ilgisi ve bilgisi bağlamında artabileceği ya da azalabileceği ortadadır.

52. Cantay'ın Möör'le evlendiğinde verdiği "toy"un sona erdiği zamanı Akiyev:

Kün batardın aldında

Cantay toyun soyuptur (Köse I, s: 438) şeklinde "güneşin batmasına yakın" diye tarif etmektedir.

53. Şayake'nin aşının verildiği tarih destancının içinde bulunduğu zamana göre:

Murunku cılı cayında (Köse I, s: 459) dizesinden da anlaşılacağı üzere önceki yılın yaz mevsimi"dir.

54. Bolot'un Möör'ü özleyip de görmeye gitmek istediğinde düğünün üzerinden tam bir yıl geçmiştir. Çünkü düğün, bir önceki yıl (o yıl olduğu gibi) Sayaklar'ın Soñ Köl'ün bulunduğu yaylada göçtükleri sırada yapılmış olup bu durum destanda:

Oyunda cürgön barsam dep.

.....

Oşo cılı Soñ Kölgö

El cabıla kongondo,

Tul kaynagan caşıl tör (Köse I, s: 462) dizeleriyle verilmektedir.

55. Bolot'un "Kök Kaşka" atına binip de Kök Oyrok'a ulaştığı zamanı destan anlatıcısı:

Keçki salkın beşimde

Toraygır'ı aşkanda (Köse I, s: 465)

.....

Kök Oyrokko bardı ele (KöseI, s: 466) şeklinde "akşama doğru, hava serinlediğinde" diye tarif eder.

56. Yine Akiyev'e göre:

Tüş □oganda cetkirdiñ

Dörbölcün menen Terekke (Köse I, s: 465) dizelerine göre Bolot'un Dörbölcün ile Terek'e ulaştığında vakit, öğleni geçmiştir.

57. Cantay'ın yokluğunda üç gün üç gece Möör'le hasret giderip de geri dönmek üzere yola çıkan Bolot bir ağacın dibinde uyuyakalır; uyandığında ise vakit oldukça geçtir ve akşam olmak üzeredir. Akiyev'e göre bu durum "güneşin batmasının bir adam boyu kala" şeklinde ve:

Kün batışka cakındap.

Arkan boyu kaldı ele (Köse I, s: 471) dizeleriyle verilmektedir.

C. YER TASVİRLERİ

Destanda vakanın geçtiği coğrafi birimlerin asıl özelliklerinden ayrı olarak anlatıcının söz konusu birimlerle ilgili düşüncelerini hayal gücü çerçevesinde belirttiği sözleri ise bu gruba aldık. Ancak zaman ve durum tasvirlerinde de olduğu gibi bu tür arasözlerin anlatıcının yaşadığı çevrenin benzetme yaparken kullandığı nesneleri, usulleri, ifade şeklini, kısacası o çevrenin kültürünü ve değer yargısını aksettireceği ortadadır.

58. Cantay ve Çalgımbay başta olmak üzere beraberindekilerinin Ak Möör'ü bulmak için çıktıkları yolculukta karşılarının çıkıveren alabildiğine geniş yayla:

Cayloonun toluk ubağı.

Cayıtı caşıl gül açkan (Köse I, s: 390) satırlarıyla, "yeşil çimenler üstünde yeni açmış renk renk çiçekli" olarak;

69. Yine Cantay ile yiğitlerinin söz konusu yolculukta yanından geçtikleri Soñ-Köl, destan anlatıcısı tarafından:

Burda barıp körbögön

Cer soorusu Soñ-Köldü (KöseI, s: 391)

Too teñselip şarpıldap

Tolkundagan çoñ köldü.

"Tulan", caşıl ipekter

Tüz Aşuu, Kumbel, Kök Bulak

Çalkayıp çatkan törlördü.

.....

Soñ-Köldön sonun cerine (Köse I, s: 392)

.....

Köldön ceegi kılacdan

.....

Soñ-Köldön başı keñ talaa (Köse I, s: 393)

Kerilgen talaa Soñ-Köldö

Mertiregen çoñ köldö (Köse I, s: 459) şeklinde;

60. Cantay Han ile otuz bahadırının önlerinde yükselen Ala-Too ile yaylası, tepeleri ve eteklerindeki köyler, yine Akiyev tarafından:

Ornogon toonun başına,

Olutu cerdin seresi.

Cılıkısı cılbay semirgen

Ala-Toonun belesi.

Ar ayıldın canında,
Altıdan-beşten "cele"si.
Köykölgön şiber, keñ cayloo

.....

Tölü baylap, ün salıp
Too cañırtkan "ular"ı.
Tuş-tuşunan şarkırap
Koşulgan tunuk suları (Köse I, s: 392)

....

Adırı "tulañ" señselgen

Beles beles beş Moynok (Köse I, s: 393) dizeleriyle "suların çağlayıp aktığı, göz alabildiğine uzanan geniş yaylası ve atların tepesine çıkmakta zorlandığı yerler" olarak tanımlanmaktadır.

61. Möör evlendikten bir yıl sonra onu görmek üzere yola çıkan Bolot'un uğrayıp geçtiği Makmal ise destancının ağzından:

Mına keldi Makmalga.
Ağını katuu suusu bar
Askaluu carlar kaptalga (Köse I, s: 464)

.....

Arada katar çaptardan (Köse I, s: 465) şeklinde anlatılmaktadır.

62. Yine Bolot'un Möör'le görüşmek için yola düzülürken karşısına çıkan Ulu Suu:

Tunuktuğu sımaptay

Ulu Suunun oyuna (Köse I, s: 470) şeklinde; "duruluğu ayna gibi suyu olan bir ırmak" diye tasvir edilmektedir.

Bu bölüm için söylenecek son şey yer tasvirlerinin daha çok epik gelenekle ilgili olduğu; anlatıcının, destandaki olayların bir kısmının dağ tepeleri, ovalar, yaylalar, ırmak ve göl kenarları gibi coğrafi birimlerde geçtiği (İbrayev, ss: 133-163)'nin bilincini taşımasına bağlı bulunduğu.

D. DURUM TASVİRLERİ

Bu gruba aldığımız arasözler herhangi bir durumu açıklamaktan uzak, sadece tasvire yönelik olup, herhangi bir durumun sebebini açıklayanlarla karıştırılmaması gerekir:

63. Cantay'ın yiğitlerinden olan Çalgımbay'ın Möör'ün dedesi Keldibek'le konuşurken hürmetkâr bir tavır almasını Akiyev:

Adap menen algımbay

Eki kolgo boorgo alıp (K se I, s: 395) dizeleriyle, “iki elini g gs ne koyarak” diye tarif eder.

64. Destancı tarafından Cantay’ın, Çalgımbay’ı Kaldibek’e g nderirkenki duruşu ve tavrı:

Adam dep Cantay oylonboy

 z başınan b l kt  (K se I, s: 391) şeklinde tasvir edilir.

65. M  r’ n ırmaktan yavaş yavaş çıkışını ve v cudunun g r nd ğ n  bildiğ  halde umursamaz tavırlarını g ren Cantay ile adamlarının hali, destancının ağızından:

Ta danıştı Cantaylar

Kim ekenin bilişpey (K se I, s: 402) diye ifade edilir.

66. M  r’ n Cantay’la evlenmeden  nce son bir defa sevgilisi Bolot ile g r şmesi sırasında birbirlerine sarılıp uzun s re ağılaşmalarını Akiyev:

Tura kalıp Ak M  r

Bolottu s y p kuaktap,

Booruna basıp bolkuldap (K se I, s: 438)

.....

Calınsız ite k yg ns p

Canaşa alıp oturup,

Batine betin tiygizip,

Kuaktaşıp  b ş p (K se I, s: 439) dizeleriyle anlatır.

67. Bolot ile M  r’ n birbirlerine sarılıp ağılaşmaları g renleri son derece  zmiş, etkilemiş; bu durum ise destanda:

Caşı  tk n kempirler,

Capırt ıylap    ld p.

Kempirdin baarı kemş ndep.

Ak atarı selkildep,

Iylap turgan kezi eken.

Kee bir  l r k z aşı.

Cıynap turgan kezi ele (K se I, s: 442) şeklinde tasvir edilmiştir.

68. M  r evlendikten tam bir yıl sona Bolot, onu g rmeye gider. Sevgilisini bir daha g rmekten umudunu kesen M  r, Bolot’u kapıda g r verince ne yapacağını şaşırır ve  ylece kalakalır. Destancı da bu durumu:

Turgan eken Ak M  r 

Eşikke çıkıp buralıp.
Anık Möördü körgöndö,
Attan tüştü kulanıp.
Amandasıp turdu ele,
Kol berişıp körüşüp.
Cüröktörü ezildi,
Korgoşunday erişip (Köse I, s: 467) şeklinde tasvir eder.

69. Bolot, üç gün birliktede olduğu Möör'ünden ayrılıp memleketine dönüş yolunu tuttuğu sırada karşısına çıkan adamın:

Karap turup türünön,
Kaarlangan sürünön,

.....

Katuulangan ününön,

Kaldırıp turup berdi ele (Köse I, s: 472) dizelerinde de görüldüğü üzere görünüşünden, sesinden ürkmüş, kalakalmıştır.

70. Cantay ve adamlarının gölde yıkanırken gördükleri kızların durumu ise destanda:

Erikken kızdar eerçişip.
Kiyiminin baarın çeçisip.
Köldün çeti tayızga,
Tüşüp catkan kezi eken.
Kee bir kızdar kaltırap,
Üşüp atkan kezi eken.
Kee bir kızdar kölgö oynap
Keçip atkan kezi eken.
Kee bir kızdar kiyinip,
Ketip catkan kezi eken (Köse I, s: 400) satırlarıyla verilmektedir.

71. Möör için düzenlenen "Kız Oyunu" sürerken Bolot'un yürekleri yakan bir sesle şarkı söylemesini Akiyev:

Oşondo Bolot oştunup,
Koluna tokmok aldı ele.
Közünön kara çaş tögüp
Muñkanıp obon saldı ele.
Kelin-kızdan, ulandan (Köse I, s: 453)
Kim ıylabay kaldı ele.

Bolot, Möör baş koşup

Alım sabak ün salıp,

Eldin baarın çaşıtıp,

Ezilişti muñkanıp (Köse I, s: 454) satırlarıyla anlatır.

72. Möör'ün Cantay'la evlenmesinden sonra Bolot'un hali ise:

Külküsünön acırap

Küyüttüü Bolot kündö ıylayt.

Çaşıgan söögü kalayday,

Catıp alıp tündö ıylayt.

Ölöyün dep köp oylop,

Ölümgö Bolot cankıybayt.

Kabagın cayıp eç külböyt,

Kurugan Bolot sargayıp,

Kusalar boldu el bilbeyt (Köse I, s: 458) şeklinde, "ölmekten başka çare kalmadığını düşünen, dertli bir zavallı" olarak tarif edilmektedir.

73. Bolot'un annesi Cambübü'nün, ağabeyi Adıl'ın kızı Möör'ü oğluna değil de Cantay'a verdiği için duyduğu üzüntüyü ve yataklara düşmesini destancı:

Adıl menen bir tuugan

Ak Cambübü apası.

.....

"Törkün"üne taarınıp

Töşöktön turbay enesi (Köse I, s: 460) şeklinde bize aktarmaktadır.

74. Cantay'ın ölüm döşegindeki halini, vasiyet edişini, son nefesini verişini ve o sırada yanında bulunanlarında Akiyev:

Kolun karmap Möördün

Koş aman bol carım dep,

Kereezin ayta baştadı,

Ketip barat alım dep.

Kara közü koyulup,

İrmey albay caldırıp.

Kömököy tozup kırıldap,

Sözgö kelbey baldırıp,

Baatır Şabdan başında,

Malamıt, Tölö çaşında.

Eki cakka burulbay (Köse I, s: 485)

.....

Saparga ketti burulup (Köse I, s: 486) diye açıklar.

75. Kocası Cantay'ın ölümünü izleyen ve o zamana kadar böyle bir şeye şahit olmamış olan Möör'ün hali:

Ölüktün cüzün körbögön

Ak Möör caman çoçudu.

Ölümgö cüzü kabulup (Köse I, s: 486) dizeleriyle anlatılır.

76. Destanda "kendisi ile evlenmek istemediğini, gönlünün hala Bolot'ta olduğunu" duyan Bayake'nin Möör'ü öldürüşü:

Eki kolun kerdirip,

Tört kişige tarttırıp (Köse I, s: 499)

.....

Kancarın kayrap Bayake

Kak cürökkö saldı ele.

Şalk etip Möör cıgıldı,

Kancarın burap suurdu ele.

.....

Cürökkö sayıp Bayake (Köse I, s: 500) diye açıklanmaktadır.

77. Yine Ak Möör'ün son nefesini Bolot'un kollarında teslim edişini Akiyev:

Sözgö tili kele albay

.....

Eki közü tunarıp,

Kan ketip beti kubarıp,

Közü çirkin koyulup,

.....

Butu, kolu çoyulup,

Möördün başın kuçaktap,

Közünün caşı burçaktap,

Bolot baykuş bolkuldap,

Mañdayınan sıladı (Köse I, s: 501) dizeleriyle anlatmaktadır.

Bu konuda söylenecek son şey vakada karşılaşılan durumların yorumlanıp açıklanma yapılmadığı, bir fotoğraf makinesi gibi resimlendiğidir.

E. KİŞİ TASVİRLERİ

Destanda yer alan insan tasvirleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Zira destan kahramanlarının tasvirleri ya Akiyev'in bu konuda bildikleri, duyup gördükleri, ya da hayalindekileri –bazan yorumunu da katarak-resmetmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

78. Cantay Han “dördüncü kez evlenmek istediğini bildirmek üzere” düzenlediği “toy” unda:

Kara sakal, kiş murut

Kan Cantaydın toyunda (Köse I, s: 379) dizeleriyle anlatılırken, diğer otuz yiğiti:

79. Başkasının bardığı,

Kara sakal, ker murut

Sır bilgizbey çaştarı (Köse I, s: 390) şeklinde “kara sakallı, kaytan bıyıklı, yaşları anlaşılmayan kişiler” olarak tanımlanmaktadır.

80. Cantay'ın “Möör'ü istemeye geleceğini bildirmek üzere yolladığı “Çalgımbay'ın Soñ-Köl vadisine ulaşır, bir arada oturan insanları görünce yaklaşır yanına iliştiği Keldibek'i Akiyev:

Eñkeyip barıp kol berdi

Eñ aldıñkı karıga.

Otura kaldı Çalgımbay,

Bir oçoygon çaldın canına.

Sıyda sakal, sıpayı

Sını adamdın kımpayı,

Sırtınan sılay noot kiygen,

Körünüşü sürdöntüp,

Közünön calın ot küygön.

.....

Buurul sakal, kök murut

Bir süylöböy oturat,

Butu, kolu bolboso

Buup koygon bir tulup (Köse I, s: 394) şeklinde “iyi giyimli, zarif-küçük sakallı, şişman bir adam” diye tanımlamaktadır.

81. Cantay'ı karşılamaya giden adamlarının karşısına çıkan çocuk ise destancı tarafından:

Colugup kaldı bir bala,

Caydak “torpok” mingeni,

Çamaçılıu calañ taar,
Caman çepken kiygeni.

.....

Torpogu da, özü de,
Şömtürögön suu bolgon,
Iylap turdu Cantaydın

Mañdayında üñüldöp (Köse I, s: 398) dizeleriyle tarif edilmektedir.

82. Irmaktan salınırcasına çıkan Möör'ün Cantay'ı olduğu yerde bırakan
güzelliği Akiyev tarafından:

Kagazday tenin agartıp,
Cibeytay çeçin taraltıp (Köse I, s: 400)

.....

Suudan çıkpay kımtıyıp,
Oturup kaldı bir suluu.

.....

Bulbulday tilin taktığı,
Eldin közün taygılat,
Ettin cumşak aktığı.
Anısına caraşa,
Adamdan artık saktığı.

.....

Agarıp eti carkırap,
Eki betke kızıl nur,
Cayılğanday tamçılap.
Oozun körsö oymoktoy,
Eki közü külüñdöp
El közünö oynoktoy.
Kol menen casap alganday
Kobuldangan murunu (Köse I, s: 401)

.....

Tizilip tişi agarıp,
Taza cuugan küröçtöy,
Koldorunun salaası,
Sımgı tartkan kümüştöy (Köse I, s: 402)

.....

Kageles boyluu, kaltar çaç

Kamçıday beli iyildi,

Koroz moyun koñurun (Köse I, s: 404) satırlarıyla anlatılmaktadır.

83. Möör'e "Cantay"ın kendisinden yaşça çok büyük olduğunu, onunla evlenmemesini" kulağına öğütleyen kadını, destan anlatıcısı:Kageles boylu bir katın (Köse I, s:420) diye tarif eder.

AK MÖÖR DESTANI'NDAKİ ARASÖZLER

TASVİRLER				UYARI VE ELEŞTİRİLER		AÇIKLAYICI BİLGİ VERİCİ OLANLAR		
KİŞİ	DURUM	YER	ZAMAN	HAYVAN	TENKİTLER	ATASÖZLERİ	UYARILAR	KİŞİ AÇIKLAYICILAR
								DURUM AÇIKLAYICILAR
								1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 31, 33
								GELENEK AÇIKLAYICILAR
								34, 35, 36, 37, 38
								KİŞİ AÇIKLAYICILAR
								39, 40, 41
								UYARILAR
								42
								ATASÖZLERİ
								43, 44, 45, 46, 47
								TENKİTLER
								48
								HAYVAN
								49, 50, 51
								ZAMAN
								52, 53, 54, 55, 56, 57
								YER
								58, 59, 60, 61, 62
								DURUM
								63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77
								KİŞİ
								78, 79, 80, 81, 82, 83

Verdiğimiz tabloyu göz önünde bulundurarak şunları söylememiz mümkündür:

1. Ak Möör Destanı'ndaki arasözlerin –üç ana grubun kendi içinde de alt gruplara ayrıldığı düşünülecek olursa- son derece çeşitli olduğu ortaya çıkacaktır. Bunu da destan türünün uzun soluklu bir anlatı olması sebebiyle olayların çokluğuna, vakanın çok geniş bir coğrafyayı ve kişi kadrosunu içine almasına bağlamayı uygun görüyoruz.

2. Söz konusu destanda rastlanan 83 “arasöz”ün en çoğunun “durum açıklayıcı” ve “durum tasvir edici” olması da epik gelenekle ilgili olup destan anlatıcısının, kahramanların herhangi bir olay karşısındaki tutumlarına, fiziki yapılarına, sosyal konumlarına açıklık getirmek istemesiyle ve bu görevi yüklenmesiyle ilgili olduğunu düşünüyoruz.

3. Destanda “gelenek açıklayıcı arasözler”in görülmesi ve bunların daha çok aile hayatıyla, aile kurmayla ilgili olması ise destan türünün vakada görülen kahramanların içinde bulundukları sosyal çevreyi gözönüne alması bu bağlamda geleneksel hayatı da beraberinde getirmesiyle ilgili olmalıdır.

4. Ak Möör Destanı'nda “tenkit edici”, “uyarıcı” arasözlerin dikkati çekecek kadar az olmasını da biz, destan kahramanlarının ideal tipler olmasına, bu bağlamda “hata yapmaz kişiler” olarak değerlendirmelerine bağlamayı uygun görüyoruz.

5. Hayvan tasvirlerini konu edinen “arasöz”lerin hepsi de destanın ana kavramlarından Bolot’un atı ile ilgili olup yine epik geleneğe bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur.

6. Kişi tasvirlerini belirten “arasöz”ler için de benzer şeyleri söylememiz mümkündür ve bu gruptakilerin neredeyse tamamı Bolot, Möör ve Cantay’a ait olup, vakanın merkezindeki üç kişi ile ilgilidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Ak Möör Destanı'ndaki arasözler epik geleneğin kanunlarına uyumları ile dikkati çekmekte; icra bağlamında destanın hem anlatıcı, hem de dinleyenler açısından “gerçek” olarak yorumlandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

EKİCİ, Metin, "Halkbilim Araştırmalarında Üçüncü Boyut", Milli Folklor, Cilt: 8, Yıl:2003, s: 60, ss: 72-72.

İBRAYEV, Şakir, Destanın Yapısı (Çev: Ali Abbas Çınar) 1998. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 160.

AKMATALİYEV, A.- S. MUSAYEV, "El Baylığı-Elge", Kococaş 1996, Bişkek-Kırgızistan: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası. Manastaanu cana Körköm Madeniyattın Uluttuk Borboru. El Aralık "Meyerim" Kayrımduuluk Fondusu "El Adabiyatı" Seriyasının 1.Tomu. Şam basması.

ÇOBANOĞLU, Özkul, Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, 2003, Ankara: Akçağ Yayınları: 490 Folkloristik Dizisi: 5

BORATAV, P. Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, 1988, İstanbul: Adam Yayınları'nda birinci basım (1946)

BAŞGÖZ, İlhan, "Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikaye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi" Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2003, Ankara: Milli Folklor Yayınları:17

KÖSE, Nerin, I Ak Möör Destanı (Akiyev, Eşmambetov, Baatırbek, Kудaybergenov-Bököçev, Sarıkunan, Kocekov ve Boroñbayev varyantları) 2004, Ankara

KÖSE, Nerin, II "Böyle Bağlar Hikâyeleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma", Milli Folklor Dergisi. Ankara 1995, C:4 s: 25, ss: 40-45

BAYBOLOT UULU, Talp, "Kırgız Tarihi, Uruuculuk Kuruluşu. Türlüü Salttar", Kırgızdar 2.Sancıra-Tarih-Muras-Salt. 1993. Bişkek: Kırgızistan Basması.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Edebiyat Araştırmaları I 1980, İstanbul: Ötüken Yayınları: 186. Kültür Serisi:52

İNAN, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm 1954, Ankara: TTK Yayınlarından VII. Seri no:24 TTK Basımevi.